

OULUN YLIOPISTO
HISTORIAN LAITOS

HAILUODON KIRKKO

Tutkimuskertomus 1985

Kirsti Paavola

Hailuodon kirkonkylä
palaneen puukirkon raunio

Peruskartta 1:20 000 no. 2442 12 Hailuoto

Koordinaatit: x = 7213 70

y = 2533 96

z = n. 6 m

Maanomistaja: Hailuodon seurakunta

JOHDANTO

Hailuodon ensimmäinen tunnettu puukirkko rakennettiin 1600-luvun alussa, n. vuonna 1620. Kirkkoa laajennettiin ja korjattiin useita kertoja, kunnes se paloi 2.8.1968.

Kirkon raunioiden tutkiminen tuli ajankohtaiseksi v. 1985, jolloin käynnistyi Suomen Akatemian rahoittama Hailuodon keskiaikaa tutkiva projekti. Tämä monitieteinen tutkimushanke sisältää myös arkeologian. Saaren kiinnostavin ja selkeimmin rajautuva arkeologinen tutkimuskohde on kirkon alue, koska enimmät viittaukset keskiajalle ovat nimenomaan kirkollisessa lähdeaineuksessa.

Kaivausalueeksi valittiin kirkon kivijalan sisäpuolinen alue, jolta lähdettäisiin etsimään jäänteitä mahdollisesta 1600-lukua vanhemmasta kirkosta tai kappelista. Perusteena tutkimusalueen valintaan oli ennen kaikkea Lars Petterssonin selvitys Hailuodon kirkon vaiheista (Lars Pettersson, Hailuodon palanut puukirkko ja sen maalaukset. SMYA 73, 1971).

Hailuodon kirkko ehdittiin restauroida v. 1964-66, pari vuotta ennen paloa. Restaurointitöiden aikana havaittiin, että kirkon 1600-luvulla rakennetun osan ylärakenteissa oli käytetty rakennusaineina kirkkoa vanhemman rakennuksen veistolautoja ja hirssiä. Veistolaudoissa oli tervamaalauksina yksinkertaisia kuvioita, mm. hannunvaakunoita, turnajaisaiheita ja mahdollisesti halstari. Mikäli Hailuodossa olisi ollut kappeli jo keskiajan lopulla, voisivat kirkossa säilytetyt ja palolta säästyneet puuveistokset olla peräisin siitä, eivätkä olisi esim. myöhemmin mantereelta saarelle turvaan tuotuja (puuveistoksista ks. C.A.Nordman, Medeltida skulptur i Finland. SMYA 62,1965). Koska vanhat hirret sijaitsivat nimenomaan kirkon ylärakenteissa, Pettersson arvelee, että uusi kirkko rakennettiin vanhan kappelin ympärille siten, että kappeli purettiin vasta kirkon rakentamisen edettyä kattovyöhykkeeseen.

Maastonsa puolesta palaneen kirkon paikka olisi sovelias keskiai-

kaiselle kappelille tai seutukirkolle. Maankohoamisilmiö hidastu-
mineen huomioonotettuna kirkon alueella oli ollut 1400-luvulla
itään työntyvä, rannansuuntainen niemi. Kappeli olisi siis sijain-
nut aivan saaren etelärannalla.

Kaksi viikkoa kestänyt kenttätutkimus oli samalla myös Oulun yli-
opiston arkeologian opiskelijoiden opetuskaivaus. Hailuodon kunta
palkkasi työllistämisvaroin kolme kaivajaa. Kolmen opiskelijan,
paikallisen aputyövoiman ja kaivausjohtajan lisäksi tutkimusten
dokumentointitehtävissä toimi kaksi historian laitoksen tutkijaa
ja valokuvaajana valokuvauslaborantti. Kaivauksen rahoittamisesta
vastasivat siis Suomen Akatemia, Oulun yliopisto ja Hailuodon kun-
ta.

Kenttätutkimuksen oli määrä olla koeluontoinen; mikäli tulokset
olisivat positiivisia, kaivauksia jatkettaisiin seuraavana kesänä
hieman laajempaan. Kaivaus rajattiin kirkon kivijalan sisäpuolelle
kriittisimmälle alueelle siten, että sen itäreuna tuli olemaan hie-
man itään tunnetun kirkon alkuperäisestä alttariseinästä. Tältä
linjalta edettiin länteen, kirkon keskiosaa kohti. Pintaturve ja pa-
lon jälkeen paikalle tuotu täytemaa poistettiin 57 m²:n alueelta.
Palokerroksen alapuolisiin kerroksiin päästiin vain 41 m²:n alueella.
Profiilin piirtämistä varten jätettiin kaivamaton, 1/2 m leveä N-S
-suuntainen penkka $y=6,5 - 7$.

Tutkittava alue ruudutettiin 2 x 2 m:n ruutuihin. Koordinaatistoa
ei sidottu valtakunnalliseen karttajärjestelmään, vaan linjat vedet-
tiin päällmansuuntien mukaan kompassin avulla. Kiintopisteenä käy-
tettiin kirkon eteläseinän kivijalkaan merkittyä pistettä. Vaaitus-
kone pidettiin koko ajan samassa korkeudessa KP 167. Kiintopisteen
absoluuttisen korkeuden mittaaminen jätettiin seuraavaan kesään, jo-
ten kaikki vaaitusarvot ovat relatiivisia.

Kaivausten dokumentointitapana käytettiin lähinnä englantilaisen E.C.
Harrisin kehittämää stratigrafista menetelmää. Sen mukaisesti havait-
tu ja numeroitu stratigrafinen yksikkö kaivettiin kokonaisuudessaan
yksikön luontaisia rajoja noudatellen, eikä siis ns. metrisen stra-
tigrafian tavoin määräpaksuisina kerroksina tasaisten kaivaustasojen
saavuttamiseksi. Stratigrafiset yksiköt dokumentoitiin niitä varten
laadituille lomakkeille. Sekä kaivauskertomuksen tekstissä että kar-
toissa, kuvissa ja löytöluettelossa stratigrafiset yksiköt on merkitty
ympyröidyllä numerolla. Hautoja ja luusikermiä varten laadittiin myös
kaavake, jonka mukaisesti luista on käytetty neliön sisällä olevaa
numerotunnusta.

Pääosa dokumentointikuvausta otettiin diafilmeille. Dioja säilytetään
Oulun yliopiston historian laitoksen arkistossa, samoin kuin lukumää-
rältään vähäisempiä mustavalkoisia negatiivikuvia.

Löydöt on konservoinut amanuenssi Tuula Auer Oulun yliopiston histo-
rian laitoksen arkeologian laboratoriossa.

Palaneen puukirkon päällä kasvoi pitkää heinää, rantavehnnää, horsmaa ja muutamia koivuja.

② TÄYTEMAA

Kirkon kivijalan sisäpuolelle oli palojälkien raivauksen jälkeen ajettu vaaleaa, lähes hiesumaista hiekkaa. Hiekkaan oli sekoitettu paikoitellen nokea ja hiiltä. Kerroksen paksuus vaihteli n. 9-28 cm:iin. Täytemaan seassa oli palon jäljiltä runsaasti lasikuo-
naa, lasinsiruja, nauvoja ja joitakin sekundäärisiä ihmisluita. Kerroksen artefakteista talletettiin vain otos näytteeksi (ks. löytö 63).

Vainajia haudattiin kirkon lattian alle vuoden 1756 korjaukseen saakka. Kirkon arkiston mukaan suurin osa luista on raivattu pois myöhemmissä korjauksissa, mutta irrallisina residuaalilöytöinä luita tavattiin jo täytemaasta ja syvemmältä vielä runsaammin. Kaikista luista täytettiin kaavake, mutta täytemaan luulöytöjä ei talletettu.

Täytemaa kaivettiin lapioidilla ja lastoilla koko kaivausalueelta ja seulottiin.

③ 1600-LUVUN KIRKON KIVIJALKA

Kaivausaluetta rajoitti poratuista ja kiilloilla halkaistuista graniittilohkareista tehty kivijalka, joka oli peräisin ilmeisesti vuosina 1872-73 tehdystä kirkon korjauksesta. Kivijalassa erottui eteläsivulla lounaisen tukiarkun itäpuolella pyöreäreunainen harmaakivipaasi, ilmeisesti aikaisemmasta (v. 1756 korjatusta?) kivijalasta.

④ PALON JÄLKEEN SEKOITTUNUT KERROS

Kirkon palon jälkeen suurin osa hiiltyneistä hirsistä ja muista rakennusosista seulottiin ja kuljetettiin pois. Suntion kertoman mukaan aluetta raivattiin traktorilla. Näiden jälkitöiden aikana kirkon lattian alapuolinen hiekkakerros ja kivet sekoittuivat täysin.

Sekoittunut kerros koostui pääasiallisesti värjäytyneestä, joko punertavaksi palaneesta tai hiilen harmahtavaksi värjäämästä hiekasta. Kerroksen paksuus vaihteli n. 10-70 cm:iin, runsaimmin sitä oli kaivausalueen itäreunalla ja erityisesti ruudussa x=10; y=11.

Runsaasti hiiltä sisältävää hiekkaa, hiiliä ja lähes kokonaan hiiltyneitä hirrenjätettä oli siellä täällä kerroksessa, paikoitellen suurinakin laikkuina. E erityisen runsaasti hiiltä oli kerrostunut ruudun x=10; y=11 koillismurkkaan ja niukasti kaivausalueen keskelle. Kahdesta osittain hiiltyneestä hirrestä otettiin dendrokronologiset näytteet (näytteet no. 4 ja 5).

Kaikkiällä kerroksessa oli paikaltaan liikkuneita porakiviä, harmaakiviä ja betonilohkareita. Porakivet olivat samanlaista graniittia kuin kivijalka ja olivat ilmeisesti tämän kanssa samanaikaisia. Be-

tonilohkareet olivat luonnollisesti moderneja, mutta osa luontaisista ja hakatuista harmaakivistä saattoi olla lattianiskojen aluskiviä jo 1600- tai 1700-luvuilta. Eryityisesti pyrittiin tarkkailemaan, hahmottuisiko kivistä tunnetun kirkon alkuperäisen alttariseinän kivi-jalka; kirkon alttariseinään oli siirretty itään v. 1686. Mitään järjestystä kivien sijainnissa ei havaittu, vaan ne olivat täysin liikkuneet sijoiltaan. Osa kivistä jätettiin toistaiseksi vielä paikoilleen, koska kaivajat eivät pystyneet nostamaan niitä. Etenkin ruutujen $x=10$; $y=11$ ja $x=8$; $y=11$ eteläreunalle jäi useita suuria kiviä ja betonilohkareita.

Palon jälkeen sekoittuneessa kerroksessa oli runsaasti luita ja erikäisiä artefakteja, myös modernia esineistöä (mm. sähkölaitteiden osia), jota ei talletettu. Suurin osa kaivauslöydöistä on tästä kerroksesta (löydöt 1-39, 41-53), mutta ne lienevät kaikki sekundääriseltä paikalta löydettyjä. Luut olivat samanlaisia residuaalilöytöjä kuin täytemaasta tavatut. Hautakuvioita ei tässä vaiheessa erotunut. Luut dokumentoitiin kaavakkeille, osa talletettiin (löytö 64), enimmäkseen jätettiin suntiolle uudelleenhaudattaviksi.

Sekoittuneen kerroksen maa-ainekset poistettiin lastoilla ja seulottiin. Kaivaus eteni tähän vaiheeseen vain alueella $x=4-12$; $y=9-13$ (32 m^2) ja $x=4-10$; $y=5-6,5$ (9 m^2).

⑤ RAIVAUSRAJA

Tällä stratigrafisella yksiköllä merkittiin palon jälkeistä raivaustapahtumaa. Raivausraja oli suhteellisen helppo todeta sekoittuneen kerroksen alapuolella.

⑥ ÖLJYPUTKEN PÄÄLLE VALETTU BETONI

Vuonna 1962 kirkon lämmitysjärjestelmä uusittiin. Tuolloin öljylämmityskeskus kaivettiin kirkon eteläseinän ulkopuolelle. Sakastin ja öljylämmityskeskuksen välille asennettiin peltinen öljyputki viistoon kirkon poikki kulkevaan kaivantoon. Kaivanto vuorattiin tiilillä ja päälle valettiin betonia (suntio Virpin ja kirkon arkistossa säilytettävän öljylämmityssuunnitelman mukaan). Tasainen betonipäällyste ja vuoraustiiliä tuli esille ruudun $x=10$; $y=9$ länsireunassa. Betonipäällyste jätettiin sellaisenaan esille.

⑦ OSITTAIN HIILTUNYT PUU

Ruudun $x=8$; $y=11$ itäreunasta, aivan kaivausalueen rajalta tavattiin vain osaksi hiiltynyt, n. 1 m pitkä hirren pätkä. Siitä otettiin C 14-näyte (näyte no. 12), mutta vasta jatkotutkimus voi selvittää, onko hirsi alkuperäisellä paikallaan, vai jatkuuko palanut hiekka sen alapuolelle.

⑩ POHJAHIEKKA

Stratigrafisen yksikön ④ alapuolella oli kellertävää, lievästi li-

kaantunutta, mutta palon jäljiltä säästynyttä hiekkaa. Tämä kerros vasta puhdistettiin näkyviin, joten sen tarkempi määritys ei vielä ole mahdollista. Muutama artefakti tavattiin kerroksen paljastuneesta yläosasta, aivan palaneen hiekan (4) ja pohjahiekan rajalta (löydöt 54-61). Hautakuvioita ei havaittu tässäkään kerroksessa, vain muutamia irrallisia luita kerroksen yläosasta. Luut dokumentoitiin, mutta niitä ei talletettu.

⑧ KIVET POHJAHIEKASSA

Ruutujen $x=4$; $y=9$ ja $x=4$; $y=11$ rajalta paljastui kookkaita, pinnaltaan tasaisia harmaakiviä, joissa osassa oli hakatulta vaikuttava yläpinta (ks. karttaa 5). Kivet olivat ilmeisesti alkuperäisellä paikallaan pohjahiekassa; tulkinta on kuitenkin epävarma, koska kivet jätettiin vielä paikoilleen, eikä niiden alapuolisesta kerroksesta tiedetä.

Kivet olivat keskenään linjassa n. 60 cm päässä kivijalan eteläreunasta, joten otettiin huomioon se mahdollisuus, että ne olisivat 1620-luvun kirkkoa vanhemman kappelin kivijalkaa.

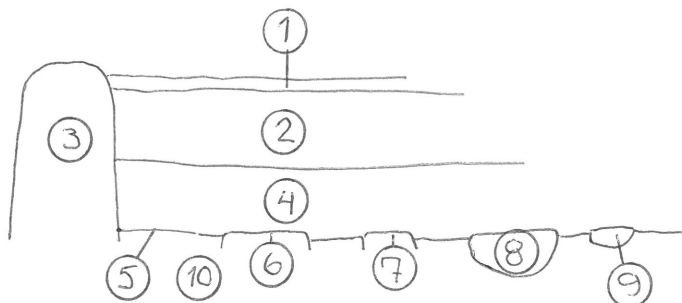
⑨ HIRRET POHJAHIEKASSA

Ruudun $x=8$; $y=5$ luoteisnurkasta, kaivausalueen reunasta paljastui kaksi rinnakkaista palamatonta, n. 25 cm pitkää hirrenjäännettä. Hirret olivat pohjahiekassa, eikä niissä näkynyt palon jälkiä. Hirret puhdistettiin näkyviin, mutta niitä ei vielä irroitettu paikaltaan, koska ne mahdollisesti jatkuivat kaivamattomalle alueelle. Tulkintaa ei ole tässä vaiheessa aiheellista tehdä.

JOHTOPÄÄTÖKSIÄ

Suppea kaivaus Hailuodon palaneen kirkon kivijalan sisäpuolella antoi tutkimuksen päämäärän kannalta tyydyttäviä tuloksia: mm. hirrenjäänneet ja tasapintaiset kivet palokerroksen alapuolella sekä muutamia keskiajan lopun ja 1500-luvun rahat voivat viitata kirkkoa edeltäneeseen toimintaan paikalla. Perustellumpaan tulkintaan on kuitenkin syytä ryhtyä vasta jatkotutkimusten jälkeen.

Kaivetun alueen stratigrafiset suhteet voidaan esittää seuraavan kaavion mukaisesti:

Kerroksista vain ⑦ - ⑩ voivat ajoittua 1600-lukua varhaisemmiksi, mutta niiden tutkiminen jäi täysin kesken.

Kaivausalue peitettiin mustalla muovilla ja päälle asteltiin muutamia kiviä ja hiekkaa painoksi.

Oulussa, maaliskuun 5. päivänä 1986

Kirsti Paavola
Kirsti Paavola
FM, kaivausten johtaja